

Hanefî Mezhebi Bağlamında Kadın Hakim Ataması: Teori ve Uygulama Boyutu

Hasan Kılıç

0000-0003-3250-6789

bedayi1327@gmail.com

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kırkkale Yahşihan İlçe Müftülüğü, Kırkkale, Türkiye
ror.org/007x4cq57

Öz

Geçmiş ve günümüzde yapılan tartışmalardan biri kadınların iş hayatına katılmasıdır. Bu noktada devlet başkanlığı ve kadılık daha çok gündem olmuştur. Kamu görevi olan kadılıkta teoride farklı bazı şartlar aranmıştır. Bunların bir kısmı sıhhat, bazıları tercih şartıdır. Tercih şartlarında zamanla esnekliğe gidilerek bu şartı taşımayanlar dahi hâkim olarak atanmış, örneğin fasık birinin, gözleri görmeyen birinin kadı olması, müctehit olmayanın hâkim olması kabul edilmişken uygulamada kadın hâkim atamasının olmaması gerçekten dikkati celbeden bir durumdur. Hanefî mezhebinin görüşü dikkate alındığında konu daha da ilginç olmaktadır. Çünkü bu mezhepte kadılık için erkek olmak sıhhat şartı olmadığı gibi tercih şartı da değildir. Zira kadılık için bir erkek bir kadın iki aday olup erkeğin tercih edilerek atandığına dair bir malumat bulunmamaktadır. Diğer taraftan Hanefî mezhebi Abbasi ve Osmanlı devlet desteği alan, kadı atamalarında zamanla yetkili olan Kâdilkudâtlık makamında bir zaman bulunan fakihlere/kadırlara sahip, Mecelle adında kanun metninin dayanağı olan bir mezheptir. Hanefî mezhebi için bu ortam ve metinde yer verilen diğer elverişli şartlar ve sonuçları düşünüldüğünde böyle bir çalışmanın yapılabileceği düşüncesi hâsıl olmuştur. Daha önce yapılan çalışmalarda konu teorik açıdan incelenmiş, teorinin uygulamaya yansıyor yansımadağı ele alınmamıştır. Bu çalışmada kadının çalışma hayatı kapsamında resmi görevlerden biri olan hâkimlik mesleğinde görev alamamasının bir mezhep özelinde nedenleri üzerinde durulacaktır. Böylece fıkıh müktesebatında bir mezhep özelinde varsa başka uygulanmayan konulara dair yapılacak çalışmalara rehberlik amaçlanmıştır. Çalışma Hanefî mezhebi özelinde olduğundan söz konusu mezhebin konuyla ilgili fûrû-i fıkıh ve edebü'l-kâdî literatürü taranmış ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca tarihi ve sosyal açıdan konunun pratiğe yansiyabileceği elverişli şartlar ele alınmış ve bunlar değerlendirilmiştir. Çalışma bu iki özelliğiyle hukuk tarihine katkı sunmaktadır. Hanefî mezhebinde kadınların hakim olarak atanmasının, atama makamı ve atanmış kişi açısından kerahet ve günahla izah edilmesi bu yolu dolaylı olarak kapatan âmillerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku; Yargılama; Hanefî Mezhebi; Kadın; Hâkim

Öne Çıkanlar

- Kadınların devlet görevlerinden biri olan kadılık vazifesine atanması ihtilafli konulardan biridir.
- Kadılık şartları bakımından kadınların hâkimliği konusunda fakihler arasında mutlak kabul, ret ve sınırlı kabul şeklinde farklı görüşler vardır.
- Görüş ayrılığının temelinde kadılığın diğer devlet görevleriyle nasıl kıyaslandığına ilişkin farklı yaklaşımlar yer almaktadır.
- Kadı olma şartlarında erkek olmayı şart koşmayan ve belli alanlarda kadınlara hakimlik imkanı tanıyan Hanefî mezhebinin hakim olduğu coğrafyada elverişli şartlara rağmen kadınlardan hakim atanmasına rastlanmaması ilginç bir durumdur.
- Kadın hakim atamanın mezhepte kerahet ve günah ile izah edilmesi söz konusu durumun başat etkeni olarak gözükmekte olup bu izahta dönemin örfünün de etkili olduğu söylenebilir.

Atıf Bilgisi

Kılıç, Hasan. “Hanefî Mezhebi Bağlamında Kadın Hakim Ataması: Teori ve Uygulama Boyutu”. *Tetkik* 9 (Mart 2026), 363-382. <https://doi.org/10.55709/tetkik.1816281>

Makale Bilgileri

<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışma için etik beyan gerekmemektedir.
<i>Etik Kurul İzni</i>	Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.
<i>Gönderilme Tarihi</i>	3 Kasım 2025
<i>Kabul Tarihi</i>	16 Mart 2026
<i>Yayın Tarihi</i>	31 Mart 2026
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	tetkik@okuokut.org
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

The Appointment of Female Judges in the Context of the Hanafi School: Theoretical and Practical Dimensions

Hasan Kılıç

0000-0003-3250-6789

bedayi1327@gmail.com

Presidency of Religious Affairs, Kırıkkale Yahşihan District Muftiate
ror.org/007x4cq57

Abstract

One of the issues debated both in the past and today is women's participation in working life. In this context, the positions of head of state and judge have attracted particular attention. In the case of the judiciary, which is a public office, certain conditions have theoretically been required. Some of these are conditions of validity (şihha), while others are conditions of preference. Over time, flexibility was introduced regarding the conditions of preference, and even those who did not meet them were appointed as judges. For example, the appointment of a fāsiq (openly sinful person), a blind person, or a non-mujtahid as a judge was accepted. However, the absence in practice of the appointment of female judges is indeed striking. When the view of the Ḥanafī madhhab is taken into consideration, the issue becomes even more interesting. In this school, being male is neither a condition of validity nor a condition of preference for the office of judge. There is no information indicating that, when faced with one male and one female candidate for judgeship, the male was preferred and appointed. On the other hand, the Ḥanafī madhhab was supported by the ʿAbbāsīd and Ottoman states; it included jurists/judges who at times held the office of Qāḍī al-Quḍāt, which became authoritative in judicial appointments; and it formed the basis of the legal code known as the Majalla. Considering this context and the other favorable conditions and their outcomes reflected in the texts, the idea emerged that such a study could be undertaken. Previous studies have examined the issue from a theoretical perspective but have not addressed whether the theory was reflected in practice. This study focuses, within the framework of a particular madhhab, on the reasons why women did not serve in the judicial profession, one of the official roles within working life. In doing so, it aims to provide guidance for future research on other issues within the fiqh corpus that may have remained unimplemented in a specific school. Since the study is limited to the Ḥanafī madhhab, the relevant furūʿ al-fiqh and adab al-qāḍī literature of this school have been surveyed, and the findings are presented. In addition, the historical and social conditions that might have allowed the issue to be reflected in practice have been examined and evaluated. With these two features, the study contributes to legal history. In the Ḥanafī madhhab, explaining the appointment of women as judges in terms of reprehensibility (karāhah) and sinfulness—both from the perspective of the appointing authority and the appointee—was one of the factors that indirectly closed this path.

Keywords

Islamic Law; Jurisdiction; Hanafi School; Woman; Judge

Highlights

- The appointment of women to the judicial office, which is one of the state duties, is among the disputed issues.
- There are differing views among jurists regarding women’s eligibility for judgeship, ranging from full acceptance to complete rejection and limited acceptance.
- The underlying reason for this disagreement lies in differing approaches to how the office of judgeship is compared with other state functions.
- It is a remarkable situation that, despite favorable conditions in the regions where the Hanafi school predominated—a school that does not require being male as a condition for judgeship and allows women to serve as judges in certain areas—no instances of women being appointed as judges have been recorded.
- The appointment of a female judge appears to have been primarily explained within the madhhab in terms of reprehensibility (karāhah) and sinfulness, and it can be said that the customary norms (‘urf) of the period also influenced this interpretation.

Citation

Kılıç, Hasan. “The Appointment of Female Judges in the Context of the Hanafi School: Theoretical and Practical Dimensions”. *Tetkik* 9 (March 2026), 363-382.

<https://doi.org/10.55709/tetkik.1816281>

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	Ethical statement is not required for this study.
<i>Ethics committee</i>	Ethical committee approval is not required for this study.
<i>Date of submission</i>	3 November 2025
<i>Date of acceptance</i>	16 March 2026
<i>Date of publication</i>	31 March 2026
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	tetkik@okuokut.org
<i>S. Development Goals</i>	5 Gender Equality
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

İslam Hukukunun alt dallarından biri muhakeme hukuku olup muhakeme deyince akla kadılık görevi gelir. Söz konusu vazife tarihi süreçte Hz. Peygamber, halifeler ve valiler tarafından yerine getirilmiş olup özellikle Hz. Ömer (öl. 23/644) dönemiyle birlikte kadılar atanmış ve vazife bu kişilerce deruhte edilmiştir. Zamanla kadılık görevine atanacak kişilerde belli şartlar¹ işleri sürülmeye başlamıştır. Bu şartların zamanın ihtiyaçlarına göre literatüre eklendiği² ve hatta bir kısmında esnekliğe³ gidildiği görülmektedir. Bu şartların bazıları sıhhat şartı iken bir kısmı kemal açısından tercihen⁴ dikkate alınmaktadır. Fukaha bunların bir kısmında ittifak halinde iken bir kısmında ihtilaf etmiştir.

Araştırma konumuz bu ihtilafli şartlardan biri olan erkek olma hususuyla ilgilidir. Fukahanın bir kısmı kadı olacak kişinin erkek olması gerektiğini mutlak bir şart olarak ileri sürerken⁵ bir kısmı böyle bir şart ileri sürmemiş hatta kadınların mutlak olarak kadı olabileceğini ifade etmiştir.⁶ Hanefî fukahası ise bu konuda kayıt getirerek kadınların şahit olabilecekleri davalarda kadı olabileceklerini söylemişlerdir.⁷ Bu konudaki ihtilafın sebebi meselenin kıyas yapıldığı konuyla ilgilidir. Bu noktada yargı görevinin en yüksek kamu görevi olan devlet başkanlığı, şahitlik veya fetvaya kıyas edildiği ve böylece farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.⁸ Ancak mutlak olsun mukayyet olsun kadınların hâkim olarak atanabileceği görüşleri mevcut iken ve atama için gerekli idari şartlar uzun yıllar oluşmuşken, hâkim olarak atanan bir kadın örneğinin olmadığı söylemleri dikkatimizi çekmiş konunun arka planının araştırılmasının faydalı olacağı kanaati hâsıl olmuştur. Ayrıca bu konu bir mezhep bağlamında veya bir kaçında varsa teori pratik farklılığının olduğu başka konuların araştırılması için örneklik arz edecektir. Çalışmamızın ayrıca hukuk tarihine katkı boyutu bulunmaktadır.

Kadılık ve alt konuları İslam Hukukunun başlıca bir bölümünü oluşturan muhakeme hukukuyla ilgili olması hasebiyle klasik kaynaklar noktasında fıkıh kitaplarında müstakil başlıklar altında işlenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili fıkıh kitaplarından ayrı olarak “Edebü'l-

¹ Bu şartlar genel olarak Müslüman olmak, akıl, büluğ, hürriyet, adalet, erkek olmak, ictihat edebilme ve duyu organlarının sağlıklı olmasıdır. Bk. Mâverdî, *Edebü'l-kâdî thk. Muhyî Hilal Serhan* (Bağdat: Matbûâtü'l-İrşad, 1391), 1/618, 641; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye thk. Ahmed Câd* (Kahire: Daru'l-Hadis, 1427), 110-112.

² Hanefî mezhebine bakıldığında, kadınların şahit olabilecekleri konularda hâkimlik yapabileceklerine dair açık ifadelerin Ebu'l-Leys es-Semerkandî ile birlikte gündeme geldiği ve sonraki eserlerde devam ettiği görülmektedir. Bk. Ebü'l-Leys Semerkandî, *Hizânetü'l-fikh* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 326.

³ İlk dönemlerde kadılar müctehitlerden atanmıştır. Ancak zamanla içtihat ehline sahip kişilerin azalmasıyla bu şart hafifletilmiş ve bir mezhebi takip etmek şartıyla belli oranda hukuk bilgisi olan kişilerin de kadı olarak atanabileceği kabul edilmiştir. Hanefî mezhebinde içtihat sahibi olmak kadı atamalarında tercih sebebidir. Bk. Kâsânî, *Bedâi*, 9/86, 90-91.

Diğer mezhepler de zamanla zikri geçen sebeplerle bu şartı sıhhat değil tercih sebebi olarak kabul etmeye başlamıştır. Bk. İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-Hukkâm*, 1/27; İbn Ebi'd-Dem, *Kitâbü Edebi'l-Kadâi*, 80-81; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye*, 12.

⁴ Örneğin adalet Hanefilerde tercih şartı iken Şafililerde sıhhat şartıdır. Bk. İbn Mâze, *Şerh-u Edebi'l-Kâdî*, 1/129; İbnü'l-Kâs, *Edebü'l-Kâdî*, 1/101.

⁵ Bu görüş Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine aittir. Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 826; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, 4/375; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/12-13.

⁶ Bu görüş İbn Hazm ve İbn Cerîr et-Taberî'ye aittir. Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/527-528; Taberî, *İhtilâfü'l-fukahâ*, 18.

⁷ Kudûrî, *et-Tecrid*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2006), 12/6532.

⁸ Adnan Koşum, “İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Ocak 2003), 67.

Kâdî” literatürü⁹ oluşmuş ve mesele daha derli toplu ele alınmaya başlamıştır. Yakın zamanda ise “Tarihü’l-Kadâ”, “Nizâmü’l-Kadâ” adıyla çalışmalar¹⁰ yapılmıştır. Türkçe kaynaklar noktasında kadı/hakim, yargı/yargıçlık, kadın, şahitlik gibi başlıklar altında yüksek lisans, doktora tezleri, makale, sempozyum bildirileri ve kitap çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan konumuzla ilgili çalışmaların bir kısmına yer verilecek olursa;

“‘İslam'da Kadın" Meselesine Modernist Yaklaşımlara Sosyolojik Bir Bakış”¹¹ isimli yüksek lisans tezine bakıldığında şahitlik, miras, nikah-talak, örtünme gibi kadınlarla ilgili tartışma konularını içeren bahislere yer verilmiştir. Ancak kadınların devlet görevlerini yerine getirebilmesi konusuna temas edilmemiştir. Yine ilgili tezde kadının şahitliği konusunda şahitlikle kadılık ilgisi kurulmamıştır. Hanefî mezhebinin kadılığı şahitlik ehliyetine kıyas yaparak vardığı sonuca değinilmemiştir. “İslam Hukuku’nda Muhakeme Şekli”¹², “İslam Hukuku’nda Edebü’l-Kâdî ve Günümüz Hâkimlik Mesleği ile Karşılaştırılması”¹³, “İslam Hukukunda Hâkimin Görev ve Yetkileri”¹⁴, “İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri”¹⁵ isimli yüksek lisans tezlerine ve “İslam Hukukunda Devlet-Yargı ilişkisi”¹⁶ adında doktora tezine bakıldığında hâkimlik şartlarına yer verildiği ancak Hanefî mezhebi noktasında teorinin pratiğe yansımama nedenleri üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Aydın, uygulamaya bir örnek olarak, Abbasi halifesi Muktedir zamanında Sumeyl adında bir kadının mezalim mahkemesine başkanlık etmesinden bahsetmekte¹⁷ ve kaynak olarak Üçok’un kitabını göstermektedir. Üçok ise referans olarak İbn Tağrıberdî’yi (öl. 874/1470) işaret etmektedir.¹⁸ Tağrıberdî bu olaya *en-Nücümü’z-zâhire* adlı Mısır tarihine dair yazdığı eserde yer vermektedir. Bu esere bakıldığında, metinde söz konusu kadın hakkında “ثمل” şeklinde geçmesi hasebiyle isminin imla açısından Sumeyl olmayacağı anlaşılmaktadır.¹⁹ Okunuşuna gelince Abbasi halifesi Muktedir’in annesiyle ilgili “Ümmü’l-Muktedir” maddesinde²⁰ ve aynı kadınla ilgili “Şağab Hatun” isimli çalışmada Divanü’l-Mezalim’e başkanlık eden kadının ismi “Sommel el-

⁹ Literatür için bk. Salim Öğüt, “Edebü’l-Kâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10/408-410.

¹⁰ Konuyla ilgili örnek çalışmalar için bk. Muhammed Zuhayli, *Târîhu’l-Kadâi fi’l-İslâm* (Dimaşk: Daru’l-Fikir, 1415); Mahmûd Urnûs, *Târîhu’l-Kadâi fi’l-İslâm* (Kahire: el-Matbaatü’l-Mısıriyye, 1352); Muhammed Rafet Osman, *en-Nizâmü’l-Kadâi fi’l-Fikhi’l-İslâmî* (Daru’l-Beyân, 1415); Abdülkerim Zeydan, *Nizâmü’l-Kadâi fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti* (Amman/Ürdün: Müessesetü’r-Risâle, 1409).

¹¹ Feride Kaya, “İslam'da Kadın" Meselesine Modernist Yaklaşımlara Sosyolojik Bir Bakış (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 6.

¹² Hamdi Kızılar, *İslam Hukuku'nda Muhakeme Şekli* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 44.

¹³ Gazi Barut, *İslam Hukuku'nda Edebü’l-Kâdî ve Günümüz Hâkimlik Mesleği ile Karşılaştırılması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 57.

¹⁴ Hüseyin Çeliker, *İslam Hukukunda Hakimin Görev ve Yetkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 144.

¹⁵ Melikşah Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 131.

¹⁶ Hüseyin Çeliker, *İslam Hukukunda Devlet-Yargı İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 105.

¹⁷ Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri*, 131-132.

¹⁸ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbâsiler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 131.

¹⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kâhire* (Mısır, ts.), 3/193.

²⁰ Abdülkerim Özeydan, “Ümmü’l-Muktedir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 42/326.

Kahramâne” şeklinde geçmekte²¹ ve “el-Kahramâne” kavramının Abbasilerde saray işleriyle sorumlu kadınlara verilen üst düzey bir ünvan olduğu ifade edilmektedir.²²

Kaynaklarda yer verilen bu uygulama değerlendirildiğinde; Şağab Hatun’un bir halifenin eşi ve diğer bir halifenin de annesi olması hasebiyle saray içinde nüfuzunun güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Hatta halife Muktedir çok genç yaşta halife olması nedeniyle devlet idaresinin annesi Şağab Hatun’un elinde olduğu ve devlet erkânının halifenin annesinden çekindiği ifade edilmektedir.²³ Anlaşılan Şağab Hatun oğlunun yetkilerini kendi adına kullanmıştır. Nitekim Üçok da bu uygulamada Şağab Hatun’un nüfuzunun etkili olduğunu ifade etmektedir.²⁴

Kitapçı her ne kadar bu olayı İslam tarihinde tek istisna vaka olarak ifade etse²⁵ de bu örneğin Şia’nın imamet/hilafet ayrımında²⁶ olduğu üzere “de facto” bir uygulama olduğu söylenebilir. Zira kaynaklarda, bu olaya verilen tepkiler üzerine söz konusu vazifenin kadı Ebü’l-Hasan’a havale edildiği yer almaktadır.²⁷ Hatta bu gelişmenin Semmel’in birkaç mezalim oturumu yapmasının hemen akabinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²⁸ Dolayısıyla bu uygulamanın genel kabul görmediği ve bu yüzden fıkıh ve “edebü’l-kâdî” literatüründe zikredilmediği söylenebilir.

Kadınların mutlak olarak kadı olabileceğini söyleyen âlimler Hz. Peygamberin sahabi Semra bnt Nüheyk’i ve Hz. Ömer’in sahabi Şifa bnt Abdullah’ı muhtesib (sınırlı yargılama yetkisine sahip devlet görevlisi) olarak görevlendirmesini uygulama örneği olarak vermektedirler.²⁹ Ancak karşı görüşte olanlar tarafından bu görevlendirme kadılık olarak değerlendirilmemiştir. Bu görevlendirmenin kadınlarla ilgili işlerle alakalı olabileceği ifade edilmiştir.³⁰

Üçok, Semmel Hatun dışında ikinci bir şahıs olarak Harzemşah sultanlarından birinin annesi olan Türkan Hatun’un da mezalim başkanlığı yaptığını söylemekte ve kaynak olarak İbn Haldûn’u (öl. 8058/1406) göstermektedir.³¹ Söz konusu kaynağa bakıldığında metinde “mezalim” ibaresi geçmemekte, Türkan Hatun’un oğlunun sultan olmasından sonra ailesi ve çevresiyle birlikte sarayda yönetimde etkili olduğu ve oğlunun buna mani olamadığı ifade edilmektedir. Hatta kaynakta sultanın rızası olmamasına rağmen Türkan Hatun’un, nüfuzunu kullanarak istediği bir kişinin vezir olarak atanmasını sağladığı ve bu vezirin zamanla yönetimde etkili olduğu bilgisi geçmektedir.³² Dolayısıyla Türkan Hatun da Şağab Hatun gibi nüfuzunu kullanmıştır.

²¹ Zekeriyâ Kitapçı, “Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası: Şağab Hatun”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 70 (1991), 23-25.

²² Kitapçı, “Şağab Hatun”, 14.

²³ Kitapçı, “Şağab Hatun”, 11.

²⁴ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 8.

²⁵ Kitapçı, “Şağab Hatun”, 23.

²⁶ Mehmet Akif Aydın, “İmâmât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22/203.

²⁷ İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk* (Beyrut: Dâru’t-Türâs, 1387), 11/67; Özyayın, “Ümmü’l-Muktedir”, 42/326.

²⁸ Taberî, *Târîh*, 11/67.

²⁹ İbn Hazm ez-Zâhirî, *el-Muhallâ bi’l-Âsâr* (Beyrut: Dâru’l-Fikir, ts.), 8/528-529;

³⁰ Muhammed Abdülhay Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye* (Beyrut: Dâru’l-Erkâm, ts.), 1/240.

³¹ Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, 8.

³² Ebû Zeyd Aburrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406) İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber thk. Halil Şehâde* (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1408), 5/130.

Osmanlı'nın son zamanlarında kadı yetiştiren okullarla alakalı tezleri³³ ve makale çalışmasını³⁴ okul kayıt şartları, mezunları ve bu mezunların görev alması açısından konumuzun uygulama boyutunu ilgilendirmesi hasebiyle aşağıda "Pratik Boyut" başlığında değerlendirilecektir.

Konuyla ilgili makalelere "İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği"³⁵, "İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi"³⁶, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi"³⁷, "Fıkıh Kültürümüz ve Çağın Gerçeği Açısından Kadının Yargı Makamına Atanması"³⁸, "Kadının Yöneticiliği Meselesi"³⁹ isimli doğrudan meseleyle ilgili olan çalışmalar örnek verilebilir. Bu çalışmalarda kadı olma şartları üzerinde durulmuş, kadınların hâkim olarak atanabilmesi konusunda tarafların delilleri ve görüşleri aktarılmış hatta kadınlar lehine tercihler yapılmıştır. Daha doğrusu çalışmalarda konunun teori kısmı incelenmiştir. Ancak teoride mevcut olanın pratiğe neden yansımadağı üzerinde durulmamıştır. Bununla birlikte Arif, konuyu teorik açıdan ele almakla birlikte Hanefî mezhebinde bu konudaki uygulamanın yokluğunu izah noktasında topluma yerleşen ve baskınlaşan örf ve adetler ile mezhep taklitçiliğini bir sebep olarak zikretmektedir.⁴⁰ Fakat makalede başka bir sebep zikredilmemektedir.

Konumuzla ilgili sempozyum örneğine "Kur'ân ve Kadın Sempozyumu"nu vermek mümkündür. Düzgün, adı geçen sempozyumda sunmuş olduğı tebliğde genel hatlarıyla Kur'ân'ın kadına bakışına yer vermekte, çok öz bir şekilde kadına devlet başkanlığı ve kadılık hariç kamu görevi noktasında teoride fırsatlar sunulduğunu ancak bunun teoriden öteye geçmediğini ifade etmekte, kadılık noktasında Hanefîlerin görüşünün kadının lehine olduğunu söylemektedir. Ancak kadınların lehine saydığı görüşün pratik neticelerine temas etmemiştir.⁴¹

Çalışmada kadı olarak atanacak kişide aranan rüçûlet şartı mezhep görüşleri doğrultusunda enine boyuna araştırılıp değerlendirme yapılacak değildir. Çalışmadaki maksadımız makale başlığında ifade edildiğı üzere konuyu önce Hanefî mezhebi bağlamında ele almaktır. Daha sonra teoride kadınların hâkim olarak atanabilmesi kabul edilmişken uygulamada böyle bir örneğin olmamasının farklı sebepleri üzerinde durmaktır.

³³ Emel Bengü Bal, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul:Mekteb-i Nüvvâb* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Ferda Esengün Hasekioğlu, *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul:Medresetü'l-Kudat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Kemal Faruk Aksoy, *Medresetü'l-Kudat ve Türk Hukuk Eğitimindeki Yeri* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

³⁴ Diren Çakılcı, "Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l-Kuzât", *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 3/1 (2013), 89-109.

³⁵ Bekir Karadağ, "İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/2 (2018), 690-707.

³⁶ Adnan Koşum, "İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Ocak 2003), 63-75.

³⁷ Hayrettin Karaman, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 5/4 (1991), 284-291.

³⁸ Arif Ali Arif, "Fıkıh Kültürümüz ve Çağın Gerçeği Açısından Kadının Yargı Makamına Atanması çev. Sahip Beroje", *İslami Araştırmalar Dergisi* 22/2 (2011), 118-136.

³⁹ Kadir Gürler, "Kadının Yöneticiliği Meselesi", *Dini Araştırmalar* 4/11 (Aralık 2001), 67-94.

⁴⁰ Arif, "Fıkıh Kültürümüz ve Çağın Gerçeği Açısından Kadının Yargı Makamına Atanması", 134.

⁴¹ Şaban Ali Düzgün, "Kadın Rollerine Kur'ân'ın Değerler Sisteminin Kaynaklığı" (Kur'ân ve Kadın Sempozyumu Ankara 2010), 211,212.

Konunun Hanefî mezhebi açısından ele alınmasının sebebi şudur: Atama güç ve otoriteyi ifade eder. Konu kadı ataması olunca yargı devletin üç erkenden biri olduğundan daha da önem arz etmektedir. Bu da devlette yönetimde olmak veya devlet tarafından desteklenmekle olur.⁴² Kadının mutlak olarak kadı olabileceğini ifade eden mezhep ve müçtehitlerin böyle bir destekten mahrum oldukları için görüşlerinin uygulanma ihtimali yok gibidir. Hem yargı hem de eğitim noktasında devlet desteği alan ancak hâkimlik noktasında ileri sürdüğü şart sebebiyle kadına hiç şans vermeyen Şâfiî mezhebinde meselenin uygulama boyutunu ele almanın bir manası olmayacaktır. Hanefî mezhebinde bu konu hem teoride mevcuttur ve Hanefî mezhebi Şâfiî mezhebi gibi bu desteğe sahip olmuştur. Hatta Osmanlı düşünüldüğünde bu destek daha uzun yıllar sürmüştür.

1. Genel Hatlarıyla Kadılık ve Kadı Olma Şartları

İslam muhakeme hukuku açısından kadâ/hüküm, kadı/hâkim ikilemeleri eş anlamlı kullanılmaktadır. Ayetlerde bu faaliyet için “hüküm” mastarı ve türevleri geçmekte olup⁴³ “kadâ” ve türevleri ise yargı faaliyeti anlamında değil Allah ve Rasulünün yüce buyruğu anlamında kullanılmaktadır.⁴⁴ Hadislerde bu faaliyet için her iki kavrama da yer verilmiştir.⁴⁵ Kaynaklarda yargılamayı yapan kişi anlamında kadı ve hâkim kelimeleri eş anlamlı kullanılsa da hâkim daha genel bir kavramdır. Zira hâkim aynı zamanda devlet başkanları ve idareciler için de kullanılmaktadır.⁴⁶ Kadı ıstılahta insanlar arasındaki ihtilafları çözmek için devlet tarafından atanan kişiye denir.⁴⁷

“Kadâ” ve türevlerinde ödemek, yerine getirmek, karar vermek, emretmek, bildirmek gibi manalar bulunurken “hüküm” ve türevlerinde engel olma, sağlamlık, hikmete uygunluk gibi anlamlar bulunmaktadır.⁴⁸ Yaptığı iş, verdiği karar ve takip ettiği usul bu manaları barındırdığından hâkime bu isim verilmiştir.

Ayet ve hadisler bakımıldığında kadılık şartlarıyla ilgili açık ve kesin bir nass bulunmamaktadır. İlk dönemlerde böyle bir mesele söz konusu edilmemiştir. Bu şartların sonradan ortaya çıkmış olmasının muhtemel sebeplerinden biri zamanla sosyo ekonomik şartlardaki değişikliklerdir.⁴⁹ Diğeri ise ilk yıllarda bu görevin devlet başkanları, vezir veya valiler tarafından yerine getiriliyor olmasıdır. Nitekim fıkıh kitaplarına bakıldığında ilgili şartların özellikle hicri dördüncü yüzyılda ve sonrasında yazılan eserlerde tartışıldığı görülmektedir.

Literatürde kadılık için genel olarak şu şartlar yer almaktadır; İslam, akıl, büluğ, hürriyet, adalet, içtihat melekesi, sağlıklı olma (görme, işitme, konuşma yetisi).⁵⁰ Bu

⁴² Oğuzhan Tan, “Dört Parçalı Tek Sünnî Mezhep: ‘Dört Hak Mezhep’in Kuramsal ve Kurumsal Kristalleşmesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 324-326.

⁴³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur‘âni'l-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 212.

⁴⁴ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur‘ân* (Beyrut: Daru'l-Marife, 2010), 406-407.

⁴⁵ Arent Jan Wensinck, *Miftâhu Künzî's-Sünne, trcm. Muhammed Fuâd Abdülbâkî* (Lahor: Matbaatü Meârif, 1398), 385-3876.

⁴⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 8/204.

⁴⁷ Ali Haydar Efendi (Küçük), *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 4/3226, madde 1785; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 8/204.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr-ü Sâdir, 1414), 14/ 186 vd., 12/140 vd.; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr fi ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi‘î* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2000), 301, 90.

⁴⁹ Koşum, “İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”, 65.

⁵⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 110; Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1391), 1/618 vd.; İbn Ferhûn, *Tebseratü'l-Hukkâm fi Usûli'l-Akdiyeti ve Meâhici'l-Ahkâm* (Mektebetü'l-Külliyyâtü'l-Ezheriyye, 1986), 1/26; Muvaftakkuddîn İbn Kudâme,

şartlardan adalet, içtihat sahibi olma gibi bazı mezheplerce sıhhat şartı sayılan konularda zamanın şartları veya zaruret durumunun dikkate alınabileceği ifade edilerek esnekliğe gidildiği halde yine sıhhat şartı sayılan erkek olma şartında her nedense esneklik gösterilmemiştir. Hatta zaruret durumunda örnek olarak adalet ve içtihat vasfı esnetilerek fasık veya mukallidin hâkim olarak atanabileceği söylendiği halde kadını bu kapsamda düşünmeyen fakihlere rastlanılmaktadır. Nitekim *el-Minhâc'ta* zaruret durumunda örnek olarak kadın zikredilmemektedir. Ancak eserin şerhinde İbn Abdüsselâm'ın (öl. 660/1262) zaruret durumunda çocuk ve kadını da aynı kapsama aldığı yer almaktadır.⁵¹

2. Hanefî Mezhebinde Konunun Boyutları

2.1. Teori Boyutu

Bu başlıkta konunun Hanefî mezhebinin önce fûrû-i fıkıh sonra da edebü'l-kâdî literatüründe nasıl ele alındığı işlenecektir. Böylece kaynaklar içinde çalışmanın amacı noktasında sebep kabul edilebilecek hususlar varsa bunlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

“*el-Asl*”da ve “*ez-Ziyâdât*” da kadılığa dair müstakil bir başlık olmadığı gibi kadılık şartları da ele alınmamıştır.⁵² “*el-Câmi'u'l-kebir*” ve “*el-Câmi'u's-sağır*”de kadılığa dair başlık olsa da burada dava çeşitleri ele alınmıştır.⁵³ Kadılığa dair bölüm ayırarak burada kadılık şartlarına temas etmenin Tahâvî (öl. 321/933) ile başladığı görülmektedir. Tahâvî, kadılık şartlarını ele almış ancak erkek olma şartından bahsetmemiştir.⁵⁴ Ebü'l-Leys es-Semerkindî (öl. 373/983) “*Uyûnü'l-mesâ'il*”de kadılık şartlarına temas etmezken “*Hizânetü'l-fıkh*” adlı eserinde şartlar arasında erkek olmayı zikretmemiş ancak kadınların hadler ve kısas dışındaki konularda kadı olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁵ Kudûrî (öl. 428/1037) her iki eserinde kadı olabilmek için şahitlik şartlarına atıfta bulunarak kadının belli konularda hâkim olabileceğini ifade etmekle Semerkindî ile aynı görüşe sahip olmuştur. Kudûrî ayrıca kadınların kadılık yapmasının mekruh olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Meselenin kerahetle izahı ilk defa Kudûrî'de görülmektedir. Ebü'l-Hasen es-Suğdî (öl. 461/1068) konu başlığında bazı şartlardan bahsetmiş ancak kadınların hâkimliği konusuna temas etmemiştir.⁵⁷ Şemsü'l-eimme es-Serahsî (öl. 483/1090) bu konuda Suğdî ile benzer tavır takınmıştır.⁵⁸ Ebû Bekr Alâüddîn es-Semerkindî (öl. 539/1144) konu başlığında şartlara hiç girmemiştir.⁵⁹

Hanefî mezhebinde fûru kitapları içinde konu başlığında kadı olma şartlarını maddeler halinde daha düzenli ve açık bir şekilde ilk ele alan Kâsânî (öl. 587/1191) olmuştur. Kâsânî, erkek olmanın kadılık için genel bir şart olmadığını, kadınların şahit olabildikleri konularda kadı olabileceğini söylemiş ve kadılık ehliyetinin şahitlik ehliyetine bağlı olduğunu ilke

el-Muğnî Şerh-u Muhtasari'l-Hırakî thk. Abdullah et-Türki, Abdülfettâh Muhammed (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 14/12.

⁵¹ Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, 4/377.

⁵² Bk. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl thk. Muhammed Boynukalın* (Katar: Dâru İbn Hazm, 1433).

⁵³ Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Câmi'u'l-kebir nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî* (Kahire, 1356), 192; Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Câmi'u's-sağır thk. Muhammed Boynukalın* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2011), 191.

⁵⁴ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *el-Muhtasar thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî* (Haydarâbâd, ts.), 332.

⁵⁵ Ebü'l-Leys Semerkindî, *Uyûnü'l-mesâ'il thk. Salâhu'd-Din en-Nâhî* (Bağdat: Matbaatü Es'ad, 1386), 212; Ebü'l-Leys Semerkindî, *Hizânetü'l-fıkh* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 326.

⁵⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 225-226; Kudûrî, *et-Tecriid*, 12/6532.

⁵⁷ Ebü'l-Hasen Rükniüslâm es-Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ thk Salâhu'd-Din en-Nâhî* (Beirut: Dâru'l-Furkan, 1404), 2/770.

⁵⁸ Şemsü'l-Eimme Serahsî, *el-Mebsût ed. Mustafa Cevat Akşit* (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 16/163.

⁵⁹ Ebû Bekr Alâüddîn Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ'* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414), 3/369-374.

tarzında ifade etmiştir.⁶⁰ Merğînânî (öl. 593/1197) kadılık için içtihad ve şahitlik şartlarına vurgu yapmış ancak kadınlarla ilgili bir bilgi vermemiştir.⁶¹ Burhânüddîn el-Buhârî (öl. 616/1219) konu başlığında Hassâf'ın (öl. 261/875) “*Edebü'l-kâdî*” adlı eserine sıklıkla atıfta bulunmuş, içtihat ve adalet şartına temas etmiş kadınlarla ilgili bilgi vermemiştir.⁶²

Mütûn-i erbaa müelliflerinden Mevsilî (öl. 683/1284) kadınların şahitliklerinin geçerli olduğu yerlerde kadılık yapabileceklerini ancak bu durumun mekruh olduğunu ifade etmektedir.⁶³ Tespit edilebildiği kadarıyla Kudûrî'den sonra kadınların kadılık yapmasının mekruh olduğunu söyleyen ikinci âlim Mevsilî'dir. İlgili başlıkta ifade edileceği üzere kerahet durumu sebeplerden biri kabul edilebilir. Ebü'l-Berekât en-Neseî (öl. 710/1310), şahitliğe ehil olanın kadılığa da ehil olduğunu söylemiş ancak kadınlarla ilgili açık bir ifade kullanmamıştır.⁶⁴ Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî (öl. 694/1295) de şahitliğe vurgu yapmış ve kadınların kısas ve had dışındaki konularda kadı olabileceğini söylemiştir.⁶⁵ “*Vikâyetü'r-rivâye*”de müellif⁶⁶ şahitliğe ehil olanın kadılığa da ehil olduğunu söylemiş ancak kadınlarla ilgili açık bir ifade kullanmamıştır.⁶⁷ Halebî (öl. 956/1549) şahitliğe vurgu yapmış ve kadınların kısas ve had dışındaki konularda kadı olabileceğini söylemiştir.⁶⁸ Timurtâşî (öl. 1006/1598) Halebî ile benzer ifadeler kullanmış ancak kadın hâkim atayan yetkilinin günahkâr olacağını söylemiştir. Damad Efendi (öl. 1078/1667) ve Haskefî (öl. 1088/1677) söz konusu günahın gerekçesi olarak “*İşlerini bir kadına havale eden kavim iflah olmayacaktır*”⁶⁹ mealindeki hadisi zikretmişlerdir.⁷⁰ Burada günah vurgusu dikkatleri çekmektedir.

Fürû-i fıkıh eserlerinden sonra konunun edebü'l-kâdî literatüründe nasıl işlendiği noktasında Hassâf ve Serûcî'nin (öl. 710/1310) kadılık şartlarına temas etmediği görülmektedir.⁷¹ Trablusî (öl. 849/1445) içtihat şartına temas etmekte, adaletin tercih şartı olduğunu söylemekte ancak kadınlarla ilgili bir ifade kullanmamaktadır.⁷² İbnü's-Şihne (öl.

⁶⁰ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î fi tertibi's-şerâ'î* (Beyrut/Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 9/85-86.

⁶¹ Burhânüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekir el-Ferğânî Merğînânî, *el-Hidâye Şeh-u Bidâyeti'l-Mübeddî* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, ts.), 2/101.

⁶² Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî thk. Abdülkerim Sami el-Cüdi* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 8/5-6.

⁶³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1419), 1/100.

⁶⁴ Ebü'l-Berekât Neseî, *Kenzü'd-dekâ'ik thk. Said Bektaş* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432), 459.

⁶⁵ Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyreyyn thk. İlyas Kaplan* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 738-739.

⁶⁶ Müellif adı olarak bir sonraki dipnotta görüleceği üzere kitabın üstünde yazan isim tercih edilmiştir. TDV İslam Ansiklopedisinde “Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (VII-VII/XIII-XIV.yüzyıl)” şeklinde farklı geçmektedir. Bk. Murteza Bedir, “*Vikâyetü'r-Rivâye*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/106.

⁶⁷ Mahmud b. Ubeydullah el-Mahbûbî Tâciüşşerîa, *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâ'ilî'l-Hidâye thk. Ahmed Mahmud eş-Şehâde* (Sudan, 1427), 1004.

⁶⁸ İbrâhîm Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 210, 234.

⁶⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “*Meğâzî*”, 84, (No. 4425), “*Fiten*”, 17, (No. 7099); Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401), “*Fiten*”, 75, (No. 2262); Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “*Kitâbü Âdâbî'l-Kudât*”, 8, (No. 5388).

⁷⁰ Şeyhîzâde Damad Efendi, *Mecme'u'l-Enhur fi şerh-i Mülteka'l-Ebhur* (Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/168; Muhammed Emîn ibn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr (Hâşiyetü İbn Âbidîn)* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 5/440.

⁷¹ Hassâf, *Edebü'l-kâdî* (Mısır: Dâru'l-Beşîr, 1444), 46 vd. ;Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Serûcî, *Kitâbü Edebi'l-kadâi* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1418), 98 vd.

⁷² Trablusî, *Muñnü'l-Hükkâm fî mâ yeteraddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm* (Dâru'l-Fikir, ts.), 14.

882/1477) de benzer şekilde adalet ve içtihat şartından bahsetmekte ve “*Vikâye*” şerhine atıfla kadınların had ve kısas dışındaki konularda hâkimlik yapmasının sahih olduğunu ifade etmektedir.⁷³

Literatür taraması neticesinde bir değerlendirme yapılacak olursa; kadılık şartları ve kadınların hâkimliği konusunun yeknesaklık oluşturacak şekilde ele alınmadığı, bazı eserlerde konuyla ilgili başlık dahi bulunmazken bazı eserlerde konunun kerahet ve günahla ilişkilendirildiği görülmektedir. Kadı olma şartları noktasında ağırlıklı olarak şahitlik ehliyeti vurgusu yapıldığı kadının hâkimlik yapabilmesinin şahitlik ehliyetiyle doğru orantılı olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan konu izah edilirken benzer ibarelerin kullanıldığı görülmekle sonraki eserlerin doğal olarak öncekilerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hicri beşinci asırdan itibaren hâkimlik yaptığı takdirde kadının ve yedinci asırdan itibaren onu atayan yetkilinin günahkâr olacağı ifade edilmiştir.

2.2. Pratik Boyutu

Burada kadınların hâkim olarak atanabilmesine dair uygun şartlar ve alanlar ele alınacaktır. Bu noktada kronolojik bir sıra takip edilecektir. Söz konusu her bir durumla ilgili değerlendirme yapılacaktır.

Davanın konusu veya davanın tarafları olan şahıslar açısından kadınların yetkilerinin sınırlandırılması dört mezhep tarafından kabul edilen bir husustur.⁷⁴ Hanefilerin kadının hâkimliği noktasında koydukları kaydı, pekâlâ hâkimin yetkisinin dava açısından sınırlandırılması olarak kabul etmek mümkündür. Dolayısıyla her iki tarafın da kadın olduğu veya konusu daha çok kadınlarla ilgili davalarda kadın hâkim atanabilir.

Abbasi halifesi Harun Reşid (öl. 193/809) zamanında yargının kurumsallaşmasında önemli bir gelişme olan ve kadı atamalarında söz sahibi olan “Kâdilkudâtlik” müessesesine ilk atanan İmam Ebû Yûsuf (öl. 182/798) olmuştur. İmam Ebû Yûsuf’un bu unvanıyla bütün kadı atamalarında yetkili olduğu söylenemese de kadı atamalarında etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁵ Dolayısıyla İmam Ebû Yûsuf kadılığa Hanefî mezhebine mensup kadınların atanmasına katkı sağlamıştır. Bu yetki ve nüfuz bahsettiğimiz uygun ortamlardan biridir. Böylece Hanefî mezhebi Abbasi devletinin desteğini almıştır.

Hindistan’da Sultan Evrengzîb’in talimatıyla bir heyet tarafından Hanefî mezhebi görüşleri doğrultusunda hazırlanan ve daha çok “*el-Fetâva’l-Hindiyye*” adıyla bilinen ve resmen uygulanan eser bu haliyle bir kanunlaştırma metni sayılır. Eserin tertibinde “*el-Hidâye*” dikkate alınmış olsa da metinde Hanefî mezhebinin farklı kaynaklarından istifade edilmiştir.⁷⁶ Eserde şahitlik ehliyetine vurgu yapılmış ve İslam, büluğ, hürriyet gibi bazı şartlar sayılmış ancak erkek olma konusuna temas edilmediği gibi kadınlarla ilgili bir bilgi de verilmemiştir. Kadınların bu görevde bulunmasının mekruh olduğu veya kadın hâkim atayan yetkilinin günahkâr olacağı şeklinde bir kayıt da mevcut değildir.⁷⁷ Eser Hindistan’da konumuz açısından uygun bir ortam sağlamaktadır.

⁷³ Lisânü’l-Dîn İbnü’ş-Şihne, *Lisânü’l-Hükkâm fî Ma’rifeti’l-Ahkâm* (Kahire: el-Bâbî el-Halebî, 1393), 218, 224.

⁷⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye*, 5/419; Mâverî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, 123-125.

⁷⁵ Şükrü Özen, “Kâdilkudât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/78-82.

⁷⁶ Ahmet Özel, “el-Âlemgîriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2/365-366.

⁷⁷ *el-Fetâva’l-Hindiyye* (Dâru’l-Fikir, 1310), 3/307.

Diğer bir ortam ise kadı yetiştirmek amacıyla açılan okul ve sonraları bu okulda büro hizmeti için açılan özel sınıftır. 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla kurulan ve son haliyle Medresetü'l-Kudat ismini alan bu okul binden fazla mezun vermiş, 1924'de medreselerin kapatılması ile birlikte kapatılmıştır.⁷⁸ Hasekioğlu, her ne kadar resmi belgelerde zikredilmese de erkek olmanın bu okula giriş şartlarından biri olduğunu ve kadılık mesleğine geçmişten bu tarafa erkeklerin atandığı vakiasından ve özellikle belirtilmediği sürece Osmanlı'da medreselerin erkek öğrenciler için olduğu fikrinden hareketle bu şartın zikredilmesine ihtiyaç duyulmadığını ifade etmektedir.⁷⁹ Ancak adı geçen tezin ekler kısmında bu okula kabul edilecek öğrencilerin şartları zikredilirken sınav yoluyla "kırk efendi" alınacağı şeklinde bir kayıt geçmektedir.⁸⁰ Buna göre okula kabul edilen öğrencilerin erkeklerden seçildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu okulu tarihi vesikalarla daha tafsilatlı bir şekilde ele alan Aksoy'un çalışmasına bakıldığında mezunların erkeklerden olduğu görülmektedir.⁸¹ Bu okulun yönetmeliğine 1914 senesinde mahkemelerde büro hizmetlerinde istihdam edilmek üzere alınacak kişilerle ilgili maddeler eklenerek okul bünyesinde özel bir sınıf açılması kararlaştırılmıştır. Bu yönetmeliğe ve bu sınıftan mezunlara bakıldığında bu sınıfın öğrencileri de erkeklerden oluşmuştur.⁸² Bu okula girişte belli bir tahsil şartı olması ve o tarihlerde kadınlar içinde bu şartı sağlayan bulunmadığından öğrenci ve mezunların erkek olması doğaldır.

Tanzimat sonrası yapılan kanunlaştırma çalışmaları kapsamında Avrupa ülkelerinden özellikle ceza ve ticaret konularında hukuk iktibas edilmiştir. Bu bağlamda tek hâkimli şer'î mahkemeler dışında çok hâkimli nizamiye adıyla yeni mahkemeler kurulmuştur. Ayrıca vilayet, sancak, nahiye, kaza ve köy olmak üzere idari birimler oluşturulmuş ve köy hariç diğer birimlerde yeni mahkemeler kurulmuştur.⁸³ Kadın erkeklerle birlikte şahit olabildiğine göre bu çok hâkimli mahkemelerde üye sıfatıyla bulunabilir ve diğer erkek kadırla birlikte yer alabilirdi.

Selçuklu sonrasında kurulan Osmanlı devletinde Hanefî mezhebinin uygulanması, kanunlaştırma örneği Mecelle'nin Hanefî Mezhebine göre düzenlenmesi de diğer uygun bir ortamdır. Mecelle'ye bakıldığında hâkimlerin vasıflarının sayıldığı 1792, 1793 ve 1794. maddelerde erkek olma şartının olmadığı görülmektedir. Ayrıca önceki metinlerde yer aldığı üzere kadınlar şu konularda kadılık yapabilir şeklinde bir kayıt da bulunmamaktadır.⁸⁴ Mecelle kadınların kadılık yapması noktasındaki mezhep görüşünü bu ifadeleriyle aşmış ve yumuşak bir geçişe hazırlanmış kabul edilebilir.

Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesinin de kadınlara kadılık yolunun açılmasında bir fırsat olduğunu kabul etmek mümkündür. Hanefî mezhebi dışında diğer mezheplere de yer vermesi hatta yedinci maddesiyle bazı müçtehit görüşlerini esas almasıyla Mecelle'yi geride bırakan bu kararname⁸⁵ adeta bir geçiş dönemi kabul edilebilir. Mecelle ve Hukuk-ı Aile

⁷⁸ Hasekioğlu, *Medresetü'l-Kudat*, 1.

⁷⁹ Hasekioğlu, *Medresetü'l-Kudat*, 34.

⁸⁰ Hasekioğlu, *Medresetü'l-Kudat*, 75.

⁸¹ Aksoy, *Medresetü'l-Kudat ve Türk Hukuk Eğitimindeki Yeri*, 103-106, 111.

⁸² Aksoy, *Medresetü'l-Kudat ve Türk Hukuk Eğitimindeki Yeri*, 148, 160.

⁸³ İbrahim Durhan, *Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 139, 151 vd.

⁸⁴ Ali Haydar Efendi (Küçük), *Dürrü'l-Hükkâm*, 4/3234-3240.

⁸⁵ Orhan Çeker, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi Editör Ali Öge* (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2016), 11-12, 24.

Kararnamesi günümüze kadar gelebilseydi “Ezmânın tağayyürüyle ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz” külli kaidesinde⁸⁶ ifade edildiği üzere belki de bu süreçte şartların değişmesiyle kadınların hâkim olarak atanabilmesine dair görüşleri kanunlaştırabilirdi.

Bu hususlar dikkate alındığında kadınların uygulamada hâkim olarak atanabilmesinin yollarının gayet açık ve müsait olduğu görülmektedir. Bu uygun şartlara rağmen ne Hanefî mezhebinin ne de diğer mezheplerin yaygın ve baskın olduğu coğrafyada kadınlar hâkim olarak atanmıştır. Bu durum hem geçmişte hem de günümüzde⁸⁷ ifade edilmiştir. Hatta teoride kadınların hâkim olarak atanmasını kabul etmeyenler İbn Kudâme (öl. 620/1223) örneğinde olduğu üzere bu vakıyı görüşlerine mesnet olarak da kullanmışlardır.⁸⁸ Arka planda bu durumun bazı sebeplerinin olması muhtemeldir. Şimdi bu sebepler üzerinde durmaya çalışalım.

2.3. Uygulamada Kadınların Hâkim Olarak Atanmamasının Sebepleri

Bu başlıkta zikredebilecek hususlardan birisi, konuyla ilgili görüş beyan eden âlimlerin sonradan gelenleri etkilemesi veya fukahânın meseleyi meydana gelen olaylardan yola çıkarak yorumlamasıdır. Tarihi süreçte kadın hâkim ataması olmayınca bu durum sanki kadınların hâkim olarak atanmasının caiz olmadığını bir sonucu olarak görülmüştür.⁸⁹ Örneğin Kuduri’de konuyla ilgili olarak geçen “mekruh” kaydının sonraki ulema tarafından kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Bu da etkileşimin göstergesidir.⁹⁰ Bu konuda verebileceğimiz bir başka örnek “ولا ينبغي ان يولى القضاء الا الموثوق به في عفافه وعقله وصلاحه وفهمه ” ibaresinin⁹¹ Tahâvî’den itibaren *el-İhtiyâr*,⁹² *Hizânetü’l-fıkh*,⁹³ *Kenzü’d-dekâ’ik*⁹⁴ gibi eserlerde çok yakın ifadelerle yer almasıdır. Bu durum Tahâvî’nin kendinden sonra gelenleri etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla sonrakilerin öncekilerin ibarelerinden etkilendikleri gibi görüşlerinden de etkilenmeleri doğaldır.

Kadının göreviyle ilgili toplumdaki genel kabul de diğer bir sebep sayılabilir. Karaman, kadının tarih boyunca kamu görevlerinde yer almamasının sadece Müslümanlara has olmadığını, bu durumun diğer toplumlarda da hâkim olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca kadın ve erkeğin farklı kabiliyet ve yetenekte yaratıldığını ve bunun doğal bir sonucu olarak erkek ve kadın arasında öncelik esasına dayalı bir işbölümü olduğunu, ihtiyaç ve zaruret durumunda bu durumun değişebileceğini söylemektedir.⁹⁵

Atama makamında kadınların yer almaması da başka bir nedendir. Tarihi süreçte kadılar halife, vali, vezir, kâdilkudât gibi unvanlarda olan kişiler tarafından atanmışlardır. Bunlar içinde en üst yönetici olan halife düşünüldüğünde zaten erkek olma şartı bulunmaktadır.⁹⁶ Diğer unvanlarda da benzer durum söz konusu olmuştur. Yani kadı atama yetkisine sahip unvanlarda kadınlar görev alamayınca bu durum atanacak kadınların erkeklerden

⁸⁶ Ali Haydar Efendi (Küçük), *Dürerü’l-Hükkâm*, 4/1/102-103, madde 39.

⁸⁷ Arif, “Fıkıh Kültürümüz ve Çağın Gerçeği Açısından Kadının Yargı Makamına Atanması”, 120.

⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/13.

⁸⁹ Gürler, “Kadının Yöneticiliği Meselesi”, 92.

⁹⁰ Karadağ, “İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği”, 700-701.

⁹¹ Tahâvî, *el-Muhtasar tahkik Ebû’l-Vefâ el-Efgânî*, 332.

⁹² Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîlî’l-Muhtâr*, 1/100.

⁹³ Semerkandî, *Hizânetü’l-fıkh*, 326.

⁹⁴ Neseî, *Kenzü’d-dekâ’ik*, 459.

⁹⁵ Karaman, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, 291.

⁹⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiye*, 1/548.

atanmasına sebep olmuştur. Şayet atama yetkisine sahip kadınlar olsaydı muhtemelen onlar da Şağab Hatun örneğinde olduğu üzere kadın devlet görevlileri atayabilirlerdi. Üçok'un kadın hükümdar ve naibeler adıyla başka isimlerle birlikte Dayfa Hatun, Seyyide Hatun gibi verdiği örnekler küçük yaşta sultan olan bir çocuğun annesi veya ninesi olarak, söz konusu bu kadınların yönetimde etkili olmalarıdır.⁹⁷

Kadınların hâkim olarak atanmasının mekruh/günah olacağı olgusu bir başka sebep olarak zikredilebilir. Nitekim kaynaklarda hâkimlik yapacak kadının ve onu kadı olarak atayan yetkilinin günahkâr olacağı söylenmektedir. Bu durum hem görev alacak kişiyi hem de görev verme yetkisini elinde bulunduran şahsı etkilemektedir. Burada özellikle atama makamının günahkâr olacağı ifadesinin, sebep noktasında daha etkili olacağı ifade edilebilir. Bu hususun kronolojik olarak son eserlerde yer bulmasını mezhepteki genel kanaatin bir yansıması olarak görmek mümkündür.

Başka bir gerekçe olarak şu da söylenebilir; Yargı görevinin adeta çift taraflı bıçak gibi görevde olanı da kesebilmesinden dolayı bu vazifenin zorluğunu bilen ulema kadınların böyle meşakkatli durumlara düşmemesi için çetrefilli ceza davaları bir tarafa diğer davalarda da kadı olarak görev yapmasına sıcak bakmamışlardır.

Sonuç

Kadılık şartlarının Hanefî fıkıh literatüründe hicri dördüncü asır itibarıyla ele alınmaya başlaması hatta zamanla diğer mezhepler de dahil bazı şartlarda esnekliğe gidilmesi bu şartlarla ilgili açık ve kesin bir nassın olmadığını göstermektedir. İlerleyen süreçte kadılık şartlarında kadınların durumunun tartışıldığı hatta Kudûrî ile birlikte kerahet ve günah kavramına yer verildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu müellifin yaşadığı dönemdeki sosyal ve idari durum düşünüldüğünde bu içtihatın en azından Abbasilerde “el-Kahramâne” ünvanlı kadınların yönetimde sahip oldukları nüfuzun etkisinin olduğu söylenebilir.

Kadının devlet başkanlığı yapamayacağına dair genel kanaatin onun diğer devlet görevlerinde bulunmasına dair görüşleri etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla devlet başkanı olamayan bir kişinin, bizzat devlet başkanı veya atama yapacağı görevliler kanalıyla yerine getirilecek diğer vazifelerde de görev alamayacağı veya konumuzda olduğu üzere sınırlı görev yapabileceği şeklindeki doğal sonuca ulaşılmaktadır.

“İşlerini bir kadına havale eden kavim iflah olmayacaktır” mealindeki hadis kadına hâkimlik konusunda hiç şans vermeyen mezheplerin görüşlerinin temel delillerinden biridir. Kadına bu konuda sınırlı imkân tanıyan Hanefîlerin aynı hadisi devlet başkanlığı olarak yorumlamalarına rağmen kadın hakim atamanın mekruh olacağı ve bu durumda hem atama makamı hem de atanacak kişinin bir kadına günah işlemiş olacağını bu hadise dayanımları kadınların hakim olarak atanmasına giden yolu dolaylı olarak kapatmıştır denilebilir.

Bir mezhepte teoride mevcut olan bazı görüşlerin çeşitli nedenlerle pratikte karşılık bulamadığı bazen uygulamanın teorinin önüne geçtiği görülmektedir. Bu, teorinin hiç uygulanmayacağı anlamına elbette gelmemektedir. İslam'ın geldiği yıllarda içki yasağında olduğu üzere konunun tedrici boyutunun olduğu, konumuzda olduğu üzere tedrici boyutun bazen epey uzun zaman alabileceği ifade edilebilir.

Çalışma konumuzda kadınların mutlak surette hâkim olarak atanamayacağını ifade eden cumhur, Hanefîler gibi devlet desteği alan ve uygulanma imkanı bulan mezheplerden

⁹⁷ Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, 27, 29.

oluşmaktadır. Aynı zaman aralığında veya biri diğerinin hemen arkasından uygulandığı kabul edildiği takdirde birbirinden etkilenmeleri gayet mümkündür. Tetkike muhtaç olsa da konumuzda olduğu üzere bir meselede cumhurun karşı görüşe sahip olması uygulama noktasında çekincelere sebep olmuş olabilir. Bu noktada çalışma yapılabileceği gibi başka konularda da teori pratik farklılığının olup olmadığına dair çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça | References

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Aksoy, Kemal Faruk. *Medresetü'l-Kudat ve Türk Hukuk Eğitimindeki Yeri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Ali Haydar Efendi (Küçük), Hocaeminefendizade. *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm Çev. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem*. 4 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2017.
- Arif, Arif Ali. "Fıkıh Kültürümüz ve Çağın Gerçeği Açısından Kadının Yargı Makamına Atanması çev. Sahip Beroje". *İslami Araştırmalar Dergisi* 22/2 (2011), 118-136.
- Atar, Fahrettin. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Aydın, Mehmet Akif. "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Aydın, Melikşah. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bal, Emel Bengü. *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul:Mekteb-i Nüvvâb*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Barut, Gazi. *İslam Hukuku'nda Edebü'l-Kâdî ve Günümüz Hâkimlik Mesleği ile Karşılaştırılması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Burhânüddîn el-Buhârî, Burhânü's-Şerîa Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî thk. Abdülkerim Sami el-Cüdi*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424.
- Çakılcı, Diren. "Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l-Kuzât". *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 3/1 (2013), 89-109. <https://doi.org/DOI:%250910.13114/MJH/20131654>
- Çeker, Orhan. *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi Editör Ali Öge*. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Çeliker, Hüseyin. *İslam Hukukunda Devlet-Yargı İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Çeliker, Hüseyin. *İslam Hukukunda Hakimin Görev ve Yetkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Damad Efendi, Abdurrahman b. Muhammed Şeyhîzâde. *Mecme'u'l-Enhur fi şerh-i Mülteka'l-Ebhur*. 2 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Durhan, İbrahim. *Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Düzgün, Şaban Ali. "Kadın Rollerine Kur'an'ın Değerler Sisteminin Kaynaklığı". Kur'an Ve Kadın Sempozyumu Ankara 2010 program adı: Kur'an ve Kadın Sempozyumu, Ankara, 2010.

- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-Münîr fi Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 2000.
- Gürler, Kadir. "Kadının Yöneticiliği Meselesi". *Dini Araştırmalar* 4/11 (Aralık 2001), 67-94. <https://izlik.org/JA79YS37WM>
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed. *Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.
- Hasekioğlu, Ferda Esengün. *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul:Medresetü'l-Kudat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer. *Edebü'l-kâdî*. Mısır: Dâru'l-Beşîr, 2. Basım, 1444.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr (Hâşiyetü İbn Âbidîn)*. 1-6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İbn Ebi'd-Dem, Ebû İshâk Şihâbüddîn İbrâhîm b. Abdillâh el-Hamevî. *Kitâbü Edebi'l-Kadâi (ed-Dürerü'l-Manzûmât fi'l-Akdiyeti ve'l-Hükûmât)*, thk. Dr. Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî. Dimaşk/Suriye: Dâru'l-Fikir, 2. Basım, 1402.
- İbn Ferhûn, Bürhânüddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed. *Tebziratü'l-Hukkâm fi Usûli'l-Akdiyeti ve Menâhici'l-Ahkâm*. 2 Cilt. Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1. Basım, 1986.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Aburrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber thk. Halil Şehâde*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2. Basım, 1408.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Kurtubî, ez-Zâhirî. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî Şerhu Muhtasari'l-Hırakî thk. Abdullah et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed*. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Mâze, Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülazîz es-Sadrü's-Şehîd. *Şerh-u Edebi'l-Kâdî*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. 4 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1. Basım, 1397.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır, ts.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *es-Siyâsetü's-Şer'iyye fi Islâhi'r-Râfi'î ve'r-Ra'iyye*. Suudi Arabistan: Vizâretü's-Şüûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd- Da'veti ve'l-İrşâd, 1. Basım, 1417.
- İbnü's-Sââtî, Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî. *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn thk. İlyas Kaplan*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- İbnü's-Şihne, Lisânü'd-Dîn Ebû'l-Velîd, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *Lisânü'l-Hükkâm fi Ma'rifeti'l-Ahkâm*. Kahire: el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1393.
- İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Marife, 6. Basım, 2010.
- Karadağ, Bekir. "İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/2 (2018), 690-707. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.370840>

- Karaman, Hayrettin. “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 5/4 (1991), 284-291.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd. *Bedâ’î’u’s-sanâ’î‘ fi tertîbi’s-şerâ’î‘*. 10 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1424.
- Kaya, Feride. “İslam’da Kadın” Meselesine Modernist Yaklaşımlara Sosyolojik Bir Bakış. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay. *et-Terâtîbü’l-idâriyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 2. Basım, ts.
- Kıziler, Hamdi. *İslam Hukuku’nda Muhakeme Şekli*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Kitapçı, Zekeriya. “Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası: Şağab Hatun”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 70 (1991), 1-63.
- Koşum, Adnan. “İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Ocak 2003), 63-75.
- Kudûrî, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Muhtasar*. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Kudûrî, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr. *et-Tecrîd thk. Muhammed Ahmed Serrac, Ali Cuma Muhammed*. 12 Cilt. Kahire: Dâru’s-Selam, 2. Basım, 2006.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed. *Edebü’l-kâdî thk. Muhyî Hilal Serhan*. 2 Cilt. Bağdat: Matbûâtü’l-İrşad, 1391.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Ahkâmü’s-sultâniyye thk. Ahmed Câd*. Kahire: Dâru’l-Hadis, 1427.
- Merğînânî, Bürhânüddîn Ebu’l-Hasen Ali b. Ebî Bekir el-Ferğânî. *el-Hidâye Şerh-u Bidâyeti’l-Mübtedî*. 2 (Dört cüz halinde) Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, ts.
- Mevsîlî, Ebû’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr*. 2 (Beş cüz halinde) Cilt. Beyrut: Dâru’l-Marife, 1. Basım, 1419.
- Nesâî, Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*. 7 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesefî, Ebû’l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Kenzü’d-dekâ’ik thk. Said Bektaş*. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1. Basım, 1432.
- Osman, Muhammed Rafet. *en-Nizâmü’l-Kadâî fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*. Dâru’l-Beyân, 2. Basım, 1415.
- Öğüt, Salim. “Edebü’l-Kâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim. “Ümmü’l-Muktedir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/326-327. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Özel, Ahmet. “el-Âlemgîriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/365-366. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Özen, Şükrü. “Kâdilkudât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/77-82. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn. *Tuhfetü’l-fukahâ’*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1414.
- Semerkandî, Ebû’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Hizânetü’l-fikh*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.

- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *'Uyûnü'l-mesâ'il thk. Salâhu'd-Din en-Nâhî*. Bağdat: Matbaatü Es'ad, 1386.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût ed. Mustafa Cevat Akşit*. 30 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- Serüci, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. İbrâhîm. *Kitâbü Edebi'l-kadâi*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1418.
- Suğdî, Ebü'l-Hasen Rüknu'lislâm Alî b. el-Hüseyn. *en-Nütef fi'l-fetâvâ thk Salâhu'd-Din en-Nâhî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Furkan, 2. Basım, 1404.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl thk. Muhammed Boynukalın*. 12 Cilt. Katar: Daru İbn Hazm, 1. Basım, 1433.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Câmi'u'l-kebîr nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî*. Kahire, 1. Basım, 1356.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Câmi'u's-sağîr thk. Muhammed Boynukalın*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2011.
- Şirbinî, Muhammed Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Mısır, 1958.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *İhtilâfü'l-fukahâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999b.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1387.
- Tâcüşşerîa, Mahmud b. Ubeydullah el-Mahbûbî. *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâ'ili'l-Hidâye thk. Ahmed Mahmud eş-Şehâde*. Sudan, 1427.
- Tahâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî. *el-Muhtasar thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî*. Haydarâbâd, ts.
- Tan, Oğuzhan. "Dört Parçalı Tek Sünnî Mezhep: 'Dört Hak Mezheb'in Kuramsal ve Kurumsal Kristalleşmesi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 310-330.
- Tirmizî, Muhammed b. İshâ . *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401.
- Trablusî, Ebu'l-Hasen Alâü'd-Dîn Ali b. Halîl. *Muînü'l-Hükkâm fîmâ yeteradeddü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*. Dâru'l-Fikir, ts.
- Urnus, Mahmûd b. Muhammed. *Târîhu'l-Kadâi fi'l-İslâm*. Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1352.
- Üçok, Bahriye. *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.
- Üçok, Bahriye. *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Wensinck, Arent Jan (1882-1939). *Miftâhu Künûzi's-Sünne, trcm. Muhammed Fuâd Abdülbâkî*. Lahor: Matbaatü Meârif, 1398.
- Zeydan, Abdülkerim. *Nizâmül-Kadâi fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti*. Amman/Ürdün: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1409.
- Zuhayli, Muhammed. *Târîhu'l-Kadâi fi'l-İslâm*. Dimaşk: Dâru'l-Fikir, 1. Basım, 1415.
- el-Fetâvâ'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Dâru'l-Fikir, 2. Basım, 1310.